

NOVI RED IN NOVE OBLIKE

Nastanek Vojvodine Koroške. Po 955 so na V in JV nastajajoče nemške države omogočile novo razvojno politiko. Že 952 je Oton I. podredil Veronsko in Furlansko marko in Istro bavarskemu vojvodi, ki je vladal na Bavarskem in Koroškem. Nastala je ogromna politična tvorba, ki je obvladovala alpske prelaze, in tako poti med Italijo in Nemčijo. Takrat Bavarska doseže svoj največji obseg v sr. veku. Zaradi upora tamkajšnjega vojvode Henrika II. Prepirljivca, je kralj Oton II. 976 od te velike Bavarske vojvodine ločil vojvodino Koroško. Z njo je povezal tudi mejne krajine od Verone na Z prek Istre, do Semmeringa na V. S tem je bila pretrgana zveza, ki je že od 2/2 8. st. navezovala Karantanijo na Bavarsko. Vojvodina Koroška je bila večja od kneževine Karantanije, vendar je svojo politično celovitost dosegala šele konec sr. veka.

Marke oz. krajine

V 70-ih letih 10. st. je bilo organiziranih več manjših mejnih pokrajin na V in J Bavarske in Karantanije, kot obrambe proti Madžarom. Navezovala so se na tradicijo karolinških mejnih grofij. Na S, ob Donavi med Anižo in Dunajskim gozdom, se je na Bavarsko navezovala Vzhodna marka, Ostarichi. 970 se prvič omenja krajina ob srednji Muri med Bruckom na S in Radgono. Ime Karantanska krajina kaže na njeno navezanost na vojvodino Koroško. J od Karantanske krajine je bila Podravska krajina, prvič omenjena 980 med Pohorjem in Kozjakom, im. kot Ptujška krajina. 980 se prvič omenja tudi Savinjska marka – obsegala je porečje Savinje, na J preko Save segala do Krke. Za ta dolenski del kasnejše Kranjske se je uveljavilo ime Slovenska krajina. Kranjska je obsegala Zgornje Posavje in Notranjsko. Prvič se omenja 973 kot Carniola ali marka Creina. Center je imela v Kranju – grad v krajini. Na Z sta na Kranjsko mejili Furlanija in Istra. Okoli 1002 je ta velika politična tvorba razpadla. Krajine od Mure do Save so bile podrejene kroni. Karantanska krajina se je 1012 ponovno povezala z vojvodino, vendar zveza ni imela nobene perspektive. Karantanska krajina je po sredi 11. st. postala središče in izhodišče razvoja, ki je pripeljal do nastanka nove vojvodine in dežele štajerske. Stabilna kranjska organizacija je pomenila umestitev slovenskega ozemlja v okvir srednjeveške nemške države. Njena vzpostavitev je omogočila oblikovanje gospodarskega in družbenega sistema, tipičnega za zahodno Evropo, tj. fevdalizma. Jasen izraz tega sistema je nastajanje zemeljskih gospostev. Z izjemo Koroške, kjer je prvo gospodstvo označeno že 822 in deloma Istre, kjer listina Rižanskega zbora iz 804 priča o začetkih fevdalizma, Frankovska država na večini današnjega sln. ozemlja ni posegala v obstoječe slovanske družbene in gospodarske strukture in jih ni spreminjala. Fevdalizacija in nastanek zemljiških gospostev na dan. sln. ozemlju je šele proces 2/2 10. in 11. st. Osnovna mreža zem. gospostev je nastala s podeljevanjem kraljeve zemlje in zemlje, ki še ni bila prilaščena in je razpolagalna pravica pripadala vladarju. Te zemlje je bilo v novonastalih krajinah v izobilju. S podeljevanjem kraljeve zemlje se je močno povečalo tudi bogastvo posameznih pokrajin. Znotraj krajin so gospodstva ustvarila tudi prvo oblastni in siceršnje infrastrukturo. Centri posameznih gospostev so postali tudi vozlišča upravne, sodne in vojaške mreže.

Delitev ozemlja škofom

Med prvimi prejemniki kraljeve zemlje so bili škofje. Salzburška nadškofija je že z darovnico 860 dobila v posest nekatere dvore. Še pred koncem 9. st. si je pridobila veliko posest okrog Ptuja, pred sredo 11. st. pa še Rajhenburg v Posavju. 973 je cesar Oton II. podaril dve darovnici na Gorenjskem, s središčem v Škofji Loki, škofom iz Freisinga. V letih 1062 in 1067 je Henrik IV. isti škofiji podelil v Istri še fiskalno posest v Piranu in Novigradu ter 7 vasi. V zač. 11. st. je iz podeljene kraljeve zemlje zraslo gospodstvo s središčem v blejskem gradu. Bilo je last škofov iz Brixna na dan. J Tirolskem. Oglejski patriarh je že 1001 prejel ½ velikega zemljiškega posestva med Sočo in, Vipavo in Trnovsko planoto – center je bil grad v Solkanu. 1040 mu je Henrik III. odprl še Kranjsko. Patriarh je dobil Cerknico in veliko ozemlje v pasu od Logatca do Loža – vso Notranjsko, ki je spadala pod prvotno Kranjsko. Nekatere od teh podelitev so bile posledica vključevanja cerkve v državno službo. Izobraženi škofje so bili vladarjeva močna opora. V otonskem sistemu je bila posameznim škofijam prepuščena skrb za javno oblast. Škofje, katerim so bile prepuščene grofije, so postali grofje in varuhi kraljevih interesov. Mednje je spadal tudi nadzor nad strateško pomembnimi alpskimi prelazi, ki so povezovali Italijo in Nemčijo. Tu je imel Brixen najpomembnejšo vlogo. Imeti brixenškega škofa za zaveznika je pomenilo, imeti to pot odprto. Brixen je že 1027 prejel grofijo v Pustertalu. Kralj Henrik II. je že ob svojem prvem pohodu v Italijo 1004 nagradil brixenškega škofa Albuina s posestvom Bled.

Pomemben geografsko strateški pomen je imel tudi oglejski patriarhat med Alpami in Jadranom, njegov pomen je narasel, ko je opozicija v lombardski nižini cesarju zaprla prehode preko Alp. Patriarhat je zato vse do srede 13. st., ko je propadla ideja cesarstva, ki obvladuje tako Italijo kot Nemčijo, bil vedno deležen velike vladarjeve pozornosti.

V otonsko-salijskem sistemu državne cerkve je kralj Henrik IV. 1077 podelil oglejskemu patriarhu Sigehardu, svojemu nekdanjemu kanclerju, najprej grofijo Furlanijo in nato še mejno grofijo Kranjsko in grofijo Istro. Istega leta je Liutold Eppensteinski, kraljev pristaš, postal koroški vojvoda. Oglejski patriarh je za kratek čas postal nosilec javne oblasti na velikem delu prostora, ki je bil nekoč pod pristojnostjo frankovskega furlanskega mejnega grofa.

Pomembna območja ob državni meji – RODBINE

Rodbina Weimar-Orlamünde s Saške je imela v $\frac{3}{4}$ 11. st. mejnogrofovsko oblast v Istri in na Kranjskem. Njena prvotna posest se je na Gorenjskem raztezala na levem bregu Save. V notranjosti je jedro posesti te rodbine predstavljalo 20 kraljevskih kmetij, ki jih je podelil Henrik IV. 1064.

Eppensteinci in Spanheimi so bili frankovskega izvora in so bili dedni koroški vojvode. Eppensteinci med leti 1077-1122, Spanheimi pa med 1122-1269. Jedro eppensteinskih posesti je prvotno ležalo ob zgornji Muri, kjer je pri Judenburgu stal grad Eppenstein. Bili so tudi mejni grofje v Karantanski krajini. Od tod so se z Adalberom 1012 prvič povzpeli na koroški vojvodski prestol.

Spanheimi so imeli poleg ostalih posesti (zlasti na Koroškem) okolico Radgone in Maribora v Podravske krajini, kjer so bili v $\frac{1}{2}$ 12. st. mejni grofje. Takrat so imeli tudi veliko loško gospodstvo v Veliki Kranjski. Imeli so še Kostanjevico ob Krki in velik del ljubljanske kotline z Ljubljano vred. Največ visokoplemiških rodov je prišlo v naše kraje z Bavarske. Tudi Andechsi v zač. 12. st., ki so dedovali Weimar-Orlamündsko posest na V Gorenjskem in si v Kamniku ustvarili svoje kranjsko središče. V 2/2 12. st. so bili deželni grofje na Kranjskem in mejni grofje Istri, kjer so si nadeli naslov meranskih vojvod po SV Istri.

Bavarskega izvora so bili tudi Traungauci oz. Otokarji. Od srede 11. st. so bili njeni grofje v Karantanski krajini, ki je pod njihovo vladavino prerasla v vojvodino Štajersko.

Prednike na Bavarskem so imeli tudi grofje, ki so v zač. 12. st. prišli ob srednjo Sočo in se začeli imenovati po Gorici. Najbolj so se uveljavili v času, ko so zgoraj navedene dinastije že propadle.

Hemin rod

Vse te visokoplemiške rodove je po svojem izjemnem bogastvu presejala rodbina Heminega rodu, ki pa je pred sredo 11. st. razpadla. V zač. 11. st. so se ta posestva razprostirala od Furlanije na Z do hrvaške meje na Sotli na V in od Donave na S do Save in Krke na J. njen center je bil v prostoru Brež na Koroškem, ob zgornji Muri, še posebej pa v Savinjski krajini. Vsa ta ogromna posest se je v zač. 11. st. združila s poroko Heme in Viljema II. Hema naj bi po materini strani izvirala iz bavarske vojvodske dinastije Luitpoldingov. Med predniki naj bi bil tudi Waltuni, ki je dobil Rajhenburg in Krško ter Svetopolk in Preslav. Ti dve slovanski imeni pričata o slovanskem poreklu dela Heminih prednikov. Dokazujeta tudi, da se je domače slovansko plemstvo, ki se je v jeziku in načinu življenja hitro asimiliralo, stopilo z doseljenimi nemškimi visokoplemiškimi redovi v nov vodilni družbeni sloj. Viljem II. je bil grof v Brežah in mejni grof v Savinjski krajini. Izviral je iz rodu Wilhelmincev, ki so v 2/2 9. st. igrali pomembno vlogo v boju z Moravani. Temu rodu je verjetno pripadala Kocljeva mati in Pribinova žena. Viljema II. je 1036 ubil največji tekmeč na JV države, leto prej odstavljeno koroški vojvoda Adalbero Eppensteinski. Hema je prevzela celotno obsežno posest in tako postala najbogatejša ženska svojega časa. Tudi sinova Viljem in Hartvik sta zgodaj umrla. Hema je 1043 v Krki na Koroškem ustanovila ženski samostan in ga knežje obdarila z zemljo. Njena posestva ob zg. Anizi, ki jih je prepustila salzburški škofiji, so tri desetletja služila nadškofu Gebhardu, ki je ustanovil samostan v Admontu. Gebhard je tudi razpustil ženski samostan v Krki in tam 1072 ustanovil prvo škofijo na Koroškem. S to ustanovitvijo je Krka postala peti veliki cerkvenoškofijski zemljiški posestnik na sln. tleh (Freising, Brixen, Salzburg, Oglej). Težišče od Heme izvirajočih posestev je ležalo na Kozjanskem. Glavni fevdi krške škofije so bili Lemberg pri Dobrni, Planina, Rogatec, Podsreda in Kunšperk ob Sotli. Heminim sorodnikom je ostalo dovolj posesti, ugleda in moči, da so še konec 11. st. veljali za najmočnejše gospode na Koroškem. Šele zmaga papeške stranke – salzburška nadškofija, je v investiturnem boju v V Alpah v 1. desetletju 12. st. povzročila. Da so izgubili vso prejšnjo moč.

Številni vodilni plemiški rodovi visokega in poznega sr. veka širšega vzhodnoalpskega prostora so ali izhajali iz Heminega rodu ali pa so se okoristili na račun njegove bogate dediščine. Mednje sodijo

plemeniti Prisi iz Puchsa in od njih izvirajoči grofje Višnjegorski, Vovbrški grofje, grofje Plainski in grofje Pfannberški in verjetno tudi Žovneški oz. Celjski.

Do konca 11. st. se izoblikuje osnovna posestna struktura današnjega sln. ozemlja, ki je bila podvržena spremembam. V tem času so se pri nas začeli odvijati zgodovinski procesi kot kolonizacija, germanizacija, asimilacija in fevdalizacija družbe. Ti procesi so potekali znotraj zemljiških gospostev in so se med seboj nenehno prepletali. Njihovo glavno gibalno je bila težnja posameznih zemljiških gospodov, da povečajo donos svojih novopridobljenih in s strani domačih Slovanov ekstenzivno obdelovalnih posesti. Prvi korak v tej smeri je pomenila uvedba hubnega sistema, ki je v povezavi natriletnega kolobarjenja s praho omogočal večji donos. Nastanek kmetij pri nas je bil povezan z odpravo dotedanjih slovansko determiniranih gospodarskih in družbenih struktur, ki so izgledale takole: slovansko visoko in nižje plemstvo je posedovalo dvore – svobodna plemiška lastnina, ostalo preb. pa je bilo organizirano pod župani v župah – njihova zemlja je veljala za neprilaščeno in s tem za kraljevo lastnino. Do slovanskih dvorov niso imeli prejemniki zemljiškogospodarskih teritorijev nobenih pravic. Velik proces nastajanja zemljiških gospostev je zajel ozemlja žup, kjer ni obstajala zasebna lastnina. Preb. žup se je moralo podrediti novemu gospodarskemu sistemu tako, da je bila zemlja na novo parcelirana in v obliki hub prepuščena dotedanjim uživalcem. Ker je bilo domačih preb. za kolonizacijo premalo, je dal zemljiški gospod pripeljati koloniste s svojih posestev (od drugod). Razlika med domačimi in pripeljanimi kolonisti se je pokrivala z razliko slovensko in nemško govorečimi kolonisti. Vendar to pri naseljevanju ni imelo večje vloge. Kolonisti obeh vrst so bili poseljeni v gosp. in klimatsko ugodnejših področjih, kot so ravninski, dolinski in gričevnati predeli. Šele kolonizacija 13. in 14. st. je šla v gorat, težko dostopen, gospodarsko manj aktiven in z gozdom bolj poraščen svet.

Kolonizacija

S kolonizacijo povezane migracije nemško govorečega agrarnega preb. so povzročile tudi germanizacijo večjega dela ozemlja, ki so ga še v 10. st. poseljevali predniki dan. Slovencev. Kolonizacija je bila usmerjena v ugodnejša področja. Tudi germanizacija se ni širila od etnične meje proti notranjosti, ampak so nemški naseljenci »skočili« preko slovenskega naselitvenega prostora v visokogorskih predelih zg. Koroške in zg. Štajerske v kotline in doline sp. Koroške in srednje Štajerske. Na tej podlagi sta se v poznem sr. veku, po končani višinski kolonizaciji, izoblikovala iz etnično mešanega ozemlja 2 homogena etnična bloka: na J slovenski, na S nemški. Med seboj sta ustvarila jezikovno mejo, ki je ostala stabilna od konca sr. veka do 19. st. Potekala je po Ziljskih Alpah do Dobrača, zavila mimo Beljaka na Osojske Ture, šla nato S od Gospe Svete na Šentlensko goro in naprej na Svinško planino ter Golico, nato pa se je držala S podnožja Slovenskih goric do Radgone. Kolonizaciji in migraciji se pridruži še asimilacija. To pomeni, da je v vsej pokrajini začel prevladovati tisti etnični element, ki je kvantitativno prevladoval v starih naselitvenih jedrih, pri čemer nadaljnji obstoj posameznih jezikovnih otokov ni ničesar spremenil. Znano pa je, da so se jezikovni otoki ohranili v težje dostopnih in višje ležečih krajih dlje kot tisti v odprti pokrajini, ker so bili bolj izolirani. Poseben izraz te kolonizacije in z njo povezanih etničnih procesov so slovanske in bavarske hube, ki naj bi odražale socialno dvoplastnost kolonistov. Slovanska huba naj bi odgovarjala hlapčevski, bavarska pa svobodni, večji hubi.

Freisinško gospostvo

Je med vsemi zemljiškimi gospostvi na širšem slovenskem ozemlju najbolj primerno za opazovanje določenih zg. procesov na mikro nivoju. To je bilo sklenjeno zemljiško gospostvo ok. 500 km² površin. Temelje gospostva je 973 položil cesar Oton II., ki je freisinškemu škofu Abrahamu podaril dve darovnici: v osrednjih predelih takratne Kranjske je podelil velik in zaokrožen teritorialni kompleks, potrditve in podaritve so sledile še v 1/2 11. st., ki so povečale in zaokrožile freisinško loško gospostvo, ki je pozneje doživelo le manjše spremembe. Gospostvo je bilo sestavljeno iz zelo rodovitne ravnice v središču Gorenjske med Kranjem in Škofjo Loko (= center) J od Save in iz dveh dolin, ki sta se proti Z zajedali v hribovit predalpski svet. Gospostvo ni bilo nikoli izvzeto iz javne oblasti mejnega grofa in nato deželnega gospoda Kranjske. Kljub temu je freisinški škof imel v njem proste roke glede gosp. in upravnih ukrepov. Vodil je sistematično kolonizacijsko politiko. Njen namen je bilo intenziviranje gospodarstva pridobljenega teritorija. Najprej so nadomestili strukturo zelo ekstenzivnega poljedelstva tam živečega slovanskega preb. z intenzivnejšim hubnim sistemom; zemlja v ravnini in v širših predelih obeh dolin je bila na novo parcelirana, v obliki hub prepuščena takratnim domačim obdelovalcem – zaokrožena je bila v nove upravne enote, ki so jim načelovali

suppani; starejši lat. teksti označujejo te enote kot officia, mlajši nemški in sln. pa kot supp oz. župa. Ampak domače preb. kmalu po prvih kolonizacijskih ukrepih ni več zadoščalo, zato je dal freisinški škof pripeljati nove naseljence iz drugih okolij. 1160 je gospostvo obsegalo okoli 300 hub, na gospostvu je z grajskim osebjem živel 2300 preb. – 1/3 teh ljudi je prišla od drugod. Na manj kot 160 hubah, v obeh dolinah, so bili domači slovanski staroselci. Na ravnine je dal škof naseliti koloniste z Bavarske, ki so bili na več kot 90 hubah – kasneje so bili organizirani v poseben bavarski urad. Manjša skupina kolonistov je prišla s Koroške. Naselila se je v gričevnat svet in je bilo na 15 hubah. To skupino so sestavljali predvsem Slovenci, ki so izvirali iz freisinške posesti na Koroškem, iz okolice Vrbskega jezera. Vse to je zapisano v noticia bonorum de Lonka, najstarejšem zapisu urbarialnega tipa na dan. sln. tleh. V manj kot poldrugem stoletju, do 1291, ki je bil sestavljen naslednji urbar loškega gospostva, je kolonizacija tako hitro napredovala, da je bila praktično že zaključena: vsa razpoložljiva obdelovalna zemlja je bila razdeljena,; naslednja srednjeveška urbarja iz 1318 in 1501 kažeta le majhen prirastek novih hub glede na stanje iz 1291; od 1160-1291 se je št. hub povečalo skoraj za 4X. Ravnina, ki so jo poseljevali Bavarci, je bila v tem obdobju tako poseljena, da v naslednjih stoletjih ni bilo prostora niti za eno hubo več. Kolonizacija se je zato obrnila v notranjost obeh dolin in je začela siliti tudi v hribovje do 1200m nadmorske višine – na skrajni Z hriboviti rob ene od obeh dolin (Selška dolina), je dal freisinški škof v zadnji četrtini 13. st. naseliti kmete. Hribovit in odmaknjen svet je gotovo igral odločilno vlogo, da je ta nemška skupnost ohranila svojo jezikovno identiteto še v 19. st. Močnejša in starejša bavarska kolonija na ravnini loškega gospostva je procesu asimilacije podlegla že prej. Še konec 16. st. je bil nemški živelj toliko številen, da je tamkajšnji župnik pridigal v sln. in nemškem jeziku. Tudi Valvasor v 2/2 17. st. poroča, da so v njegovem času v Bitnjah govorili edinstveno sln.-nem. mešanico. Najdlje so svojo kult. in jezikovno identiteto ohranili potomci nemško govorečih kolonistov, ki so v 14. st. izkrčili in poselili Kočevsko. Ta kolonija nemško govorečega preb. je bila največja, nastala je pod vodstvom ortenburških grofov, ki so jih pripeljali s svojih zgornjekoroških posesti.